

Dr. Çağlar AKGÜNGÖR

AKUT Eğitim ve Araştırma Enstitüsü
Ulusal Risk ve Afet Araştırmaları Merkezi (URAM)

TELDEKİ ADAM

Salt heyecan için iki gökdelenin arasına gerilmiş bir halatın üzerinde yürümek ister miydiniz? Yerden yalnızca 400 metre yukarıda olacaksınız... Bir saat, bilemediniz yarım saat için... Düşmeniz halinde, düşüşünüze engel olacak bir koruma önlemi de olmayacak. Ancak halatın kopmayacağını size garanti ediyor, hatta dengeyi sağlamanızı kolaylaştırmak için bir de sırt veriyorlar(!) Cevabınız "Hayır" mı? Peki karşılığında size bir ödül teklif edilseydi? Bir milyon Lira? Değmez mi? Bir milyar Lira için bunu yapar mıydınız? Veya soruyu şu şekilde soralım: Bunu yapmak için ne isterdiniz?

Gerçekte böyle bir teklifle karşılaşma olasılığımızın neredeyse sıfır olduğunu bilmemize rağmen, bu gibi varsayımsal koşullar öne sürüldüğünde şöyle bir düşünmekten kendimizi alamayız. Bizim için önemli olan şeyleri; kendimizin ya da sevdiğimizlerin yaşamı, sağlığımız, mal varlığımız hatta toplumsal konumumuz ve değerlerimiz; tehlikeye atabilir miyiz? Bazıları bizi güldürebilecek kadar "uçuk" olan bu senaryolar, yeniyetmelerin sohbet konusu olmaktan öte, insan yaşamında önemli rol oynayan bir olguya, risk davranışına işaret eden kurgulardır. Bizleri zaman zaman, "neden ve nasıl risk aldığımızı" gözden geçirmeye iter.

Şimdi, başlangıçta sormuş olduğumuz soruya geri dönersek... Kendi adımıza, maddi ya da manevi karşılığı olarak ne teklif edilmişse edilsin, 400 metre yükseklikte ip cambazlığı yapmayı kabul edeceğimizi sanmıyoruz. Oysa bunu gerçekleştirmiş olan bir kimse var. Philippe Petit (Filip Pöti) adında bir Fransız, 07 Ağustos 1974 günü, New York'ta bulunan Dünya Ticaret Merkezi'nin ikiz kulelerinin arasına gerilmiş bir çelik halata gözünü bile kırpmadan adımını atmış ve kah yürüyerek, kah dans ederek boşlukta 45 dakika kadar kalmıştı.¹ Risk ve beklenti arasındaki ilişkiyi tartışırken hatırlamak üzere, bu 45 dakikalık cambazlığın arka planını özetlememizde yarar var.

Resim 1: Teldeki Adam belgeselinin afişi

Kaynak: http://www.impawards.com/2008/posters/man_on_wire_ver2_xlg

¹ Petit'nin bu cambazlığının hikayesini öğrenmek isteyenlerin James Marsh'ın yönettiği 2008 yapımı Man on Wire (Teldeki Adam) adlı belgeseli izlemelerini öneririz.

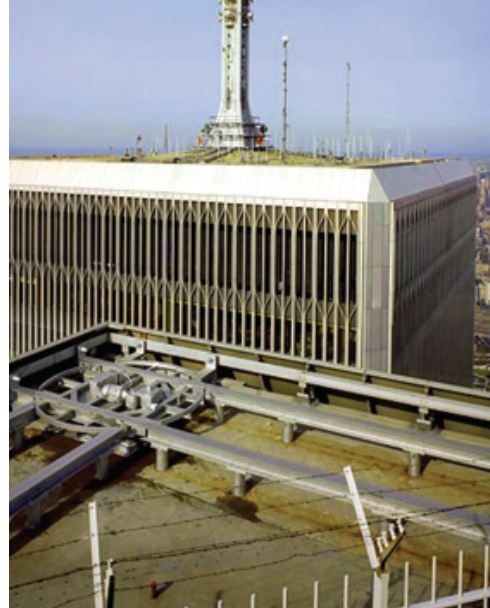

1968 yılında, genç bir akrobat ağrı şikayetiyle gittiği diş hekiminin bekleme odasında, iki yıl önce inşaatına başlanılmış olan Dünya Ticaret Merkezi (DTM) yapılar grubundan söz eden bir haber okur. 18 yaşındaki Philippe Petit gittiği hiçbir okulda dikiş tutturamamış fakat ergenliğinden beri akrobatlıkta kendini geliştirmekte olan bir "sirk sanatçısı"dır. Petit, eline aldığı dergide DTM'nin en yüksek binaları olacak ikiz kulelerin temsili resimlerini görünce "vurulur". Sonradan "Onları ben seçmedim" diyecektir: "İnsan yapısı ve devasa olan her şey beni şiddetle sarsar ve çağırır. [...] Yapılması gereken bir şeydi, açıklayamıyordum." Öylesine heyecanlanır ki, çürük dişini tedavi ettirmeden dışarı fırlar.²

Petit sonraki 6 (evet, altı!) yılını bu "operasyonu" hazırlayarak geçirir. Bir yandan akrobatlığını geliştirirken, bir yandan da ikiz kuleler hakkında bilgi toplar. Başkalarının parasal desteği ile New York'a yolculuklar yapar; yapım halindeki binalara adeta casus gibi işçi, hatta gazeteci kılığında girer; işi sahte kimlik kartları yapmaya kadar götürerek binaların teknik özelliklerini ve alınan güvenlik önlemlerini öğrenmeye çalışır. Üstesinden gelmek zorunda olduğu sorunlar ciddidir: Her iki binada, binanın güvenlik görevlileri farkına varmadan çatıya ulaşmak, üst katları rüzgarlı günlerde 1 metre kadar yer değiştirebilen iki binanın arasına, 62 metrelik mesafeyi aşacak şekilde 1,6 cm çapında, ağırlığı 200 kg'a yaklaşan bir çelik halatı germek zorundadır. "Projesinin" maketlerini hazırlar, Fransa'da benzer koşulları oluşturduğu bir "simülasyon" alanında hazırlık yapar.

Nihayet 6 Ağustos 1974 gecesi, yani gördüğü makalenin bulunduğu sayfayı yırtıp diş hekiminin muayenehanesinden ayrılmasının üzerinden 6 yıl geçtikten sonra, Philippe Petit "yüzyılın sanatsal suçu" adını verdiği ipte yürüyüşü gerçekleştirmek üzere destek ekibiyle beraber ikiz kulelere girer. Kendisi güneydeki binaya sızan takımdadır. Sabaha kadar bekleyen grup, günün ağarmasıyla önce çelik halatı germek için harekete geçer. Güney binasından kuzeye "ilk taşıyıcı" olarak arkasına misina bağlanmış bir ok atılır, kuzey binasının çatısındaki ekip bu misinaya bağlanmış ve çektikçe daha kalınları gelecek olan kılavuz ipleri çeker. Bunların sonuncusuna bağlanmış olan çelik halatı, geriliyken hareket etmesini azaltacak iki yardımcı hatla beraber önceden planladıkları şekilde uygun noktalara sabitlerler.

Güney kulesinde aynı işleri tamamlamış olan Petit denge sırtığını alıp ipe ayak bastığında saat 07:15'tir. İpin üzerinde kaldığı 45 dakika boyunca iki bina arasında sekiz geçiş yapar. Sabahın erken saatleri olmasına karşın fark edilmesi uzun sürmez, çok geçmeden polis memurları DTC kulelerine ulaşırlar, ancak yapabilecekleri hiçbir şey yoktur. Petit'nin bulunduğu

Resim 2: Philippe Petit'nin DTM güney kulesinde yürüyüşe başladığı nokta

Kaynak: <http://www.brianrose.com/outtakes/0906.htm>

² Philippe Petit'nin yürüyüşüne ait bilgiler şu Internet sayfalarından derlenmiştir: http://en.wikipedia.org/wiki/Philippe_Petit; <http://www.theguardian.com/theobserver/2003/jan/19/features.magazine57>; <http://www.pbs.org/wgbh/americanexperience/features/biography/newyork-tightrope/> (son erişim tarihi tümü için 26.10.2013)

tarafa yaklaştıklarında, cambaz telin ortalarına “kaçar”, memurların çağrılarına gülerek yanıt verir. Polis memurları, yerden 400 metre yükseklikte neşeyle dans eden adamı şaşkınlıkla seyrederek. Saat 08:00’e doğru rüzgarın da artmasıyla “daha fazla risk almamak” gerektiğine karar veren Petit, gösterisini sonlandırır. Daha sonra röportajlarında kelepçelenerek polis merkezine götürülmesini tüm bu süreçte “yaşadığı tek tehlikeli an” olarak nitelendirmiştir.

“Yüzyılın sanatsal suçu”nun, kendi türündeki tehlikeli gösteriler arasında en önemlilerden biri olduğu kuşkusuz. “Sıradan” bir sirk gösterisinde, akrobatların düşüşlerini durduracak ağlar sayesinde ölüm ve yaralanma riski önemli ölçüde azaltılır. “Sirk sanatçısı” kendisi için yeterli gördüğü maddi kazanç (ve bir ölçüde manevi tatmin) karşılığında bu riski kabullenir, sanatını icra eder. Petit’in “yüksek irtifa” ip yürüyüşlerinde ise düşmesini engelleyecek hiçbir güvenlik unsuru yoktur. Düşerek yaşamını kaybetmek olasılığıyla arasındaki engeller, fizik kondisyonu ve teknik ustalığından ibarettir.

Bir bakıma, tuhaf bir çağda yaşıyoruz. İnsan, gelişimi boyunca kendisini başına gelebilecek olumsuz olaylardan ve uğrayabileceği zararlardan korumak için çareler aradı, üretti. Günümüzde geçmişe kıyasla riskleri önemli ölçüde azaltan, olası etkilerini en aza indirgeyen sistemlerle çevrili olarak yaşıyoruz. Hatta, güvenlik kaygımız zaman zaman aşırıya bile kaçabiliyor.³ Gelgelelim, giderek artan sayıda birey, yaşamını bilerek ve isteyerek, üstelik de salt “keyif” için tehlikeye atar hale geldi. Philippe Petit ve diğerlerinin durumu “uç” kabul edilse bile, “doğa sporları” olarak nitelendirdiğimiz faaliyetlerin yaygınlaşması bunun göstergesi değil mi? Dağcılık, kaya tırmanışı, yamaç paraşütü, dalış vb. faaliyetlere baktığımızda bunların özünde “insanın olağan yaşam koşullarına, hatta bedensel özelliklerine aykırı ortamlarda faaliyetlerde bulunmak” olgusunun yattığını görebiliriz. 0° C sıcaklığın altında, 4000 metre yükseklikte bir sırt hattında yürüyen ya da deniz seviyesinin 25 metre altında yapay solungaçla yüzen kişi, insanın “doğal ortamının” dışında var olma çabası verir. Buna karşılık, bu aykırı ortam koşullarında bulunabilmek için yaşamsal riskleri kabullenenlerin beklentileri, çoğu zaman “güç bir işi başarmanın getirdiği tatmin duygusu”ndan başka birşey değildir.⁴

Aynı değerlendirmeyi, çeşitli araçlarla veya bizzat kendi bedenleriyle tuhaf “rekor denemeleri” yapan kişiler için de yapamaz mıyız? Havada uçak kanda yürümekten, bir tabutla toprağa gömülmeye (10 gün için!) kadar farklı eylemlerde yaşamlarını riske

Resim 2: Philippe Petit’in yürüyüşe başladığı noktaya atmış olduğu imza.

Kaynak: <http://www.brianrose.com/outtakes/0906.htm2>

³ FUREDI, Frank, Culture of Fear: Risk Taking and The Morality of Low Expectation, Continuum, Londra, 2002, s.15-44.

⁴ BARTON, Bob, Safety, Risk and Adventure in Outdoor Activities, Paul Chapman Publishing, Londra, 2007, s.1-11.

atan kimselerin bu risklere atılmaları için akılcı bir gerekçe yoktur. Bu riskleri almak, yaşamlarını sürdürebilmeleri için zorunlu değildir. Belki de bu "çılgın" kimselerin risk davranışını, genç bireylerinki gibi değerlendirmek gerekiyor. Özellikle ergenlikte ve ilk gençlikte gelişen bedeninin sınırlarını denemek, heyecan duygusunu tatmak gibi dürtülerle bize ileri yaşlarımızda çok saçma görünecek riskleri almamız mı?

Modern dünyada yalnızca "keyfi" olarak aldığımız riskler yok elbette. Tarih boyunca olduğu gibi, bugün de "yaşam riskleri" olarak adlandırabileceğimiz kaza, hastalık gibi risklere maruz durumdayız. Yaşam biçimimizi devam ettirebilmek için kabullendiğimiz bu risklerle kurduğumuz ilişki bir zorunluluk ilişkisidir aslında. Otomobil, elektrikli aletler gibi maddi konforla ilişkili olanları kolay kabullenir ve çoğu zaman varlığını dahi aklımıza getirmeyiz. Elektrik enerjisinin ya da otomobille ulaşımın sağladığı kolaylık o kadar büyüktür ki, beraberinde getirdiği riskleri nadiren sorgularız, seçeneğimiz yok gibidir. Yaşam risklerinin bir parçası olarak var olan "mesleki riskler" de zorunlu olarak kabul ettiğimiz risklerdir. Çalışma yaşamındaki riskleri en aza indirmek konusundaki düşünsel, hukuksal, teknik ve teknolojik gelişmelere rağmen, halen tehlikeli sayılan birçok işkolu var. Her işkolunda bir miktar risk bulunmakla beraber, bazılarında çalışanların maruz kaldıkları riskler bakımından Philippe Petit'yle yarışabileceklerini söylemek hiç de abartılı olmayacaktır.

"Keyfi" ya da "zorunlu" olsun, riskin olmadığı bir dünya mümkün değil. Dikkat ederseniz, maruz kalabileceğimiz büyük çaplı olaylardan (afetler gibi) hiç söz etmedik bile. Bize göre bu bağlamda üzerinde düşünülmeğe değer olan konu, insanın riskle ilişkisini nasıl kurguladığıdır. İnsan riski nasıl algılar, risk karşısında nasıl karar verir, seçimlerini nasıl yapar? Bilim-kurgu filmlerindeki robotlar ya da "düşünen makineler" gibi olsaydık, bu soruları yanıtlamak çok kolay olurdu. İnsanın, "zihinsel bir terazi"yle yaşadığını, her karar alımında seçenekleri hakkında bilgilenip bu terazinin kefelerine olası zarar ve olası kazancı koyarak kazanç kefesinin ağır gelmesi için, ya da en azından terazinin denge durumunda olması için çalışacağından emin olabilirdik. Ne yazık ki insan, bu kadar akılcı bir varlık değil (günümüz ekonomistlerinin de çok iyi bildiği gibi). Risk, bu gerçeği örneklemek için çok uygun bir kavram. Hem öyle "Guinness Rekorlar Kitabı"na bakmaya da gerek yok: Her gün otomobil trafiğinde binlerce örneğini gözlemlemiyor muyuz? Söz gelimi, varış noktamıza birkaç dakika, belki de birkaç saniye önce varabilmek için ölümcül kazalara neden olabilecek davranışlarda bulunmuyor muyuz? Olası zarar (risk) ve olası kazancın (beklenti) bu denli asimetrik olduğu durumları nasıl açıklayabiliriz?

Bu konuda "sınırlı akılcılık" kavramı bize yardımcı olabilir. 19. yüzyıldan bu yana istatistik tekniklerinin, sonrasında iletişimin ve bilişimin gelişmesi bilim adamlarının insan davranışına yaklaşımlarını önemli ölçüde değiştirdi. Psikologlar, daha kalabalık gruplar üzerinde çalışabilir, büyük miktarlarda veriyi toplayabilir ve analiz edebilir hale geldikçe, karar alımı süreçlerini de daha iyi değerlendirebildiler. Bu çalışmaların sonucunda anlaşılan o ki, bizler biyolojik sınırlarımızın da etkisiyle, dünyayı sadeleştirmeler yaparak kurduğumuz modellerle anlamaya çalışıyoruz. Çok sayıda farklı olasılıklar barındıran bir karar almak gerektiğinde, yani karşılaştığı karmaşıklık arttığında, beynimizin bazı olasılıkları somut bir veriye ya da bilgiye dayanmadan elemek ve işimizi kolaylaştırmak gibi bir huyu var!⁵

İkinci olarak özneliliğin etkisinden söz etmek gerek. Yaşamda algımızı ve karar verişimizi etkileyen tüm öğeler risk-beklenti kurgumuzu etkileyerek davranışlarımıza yön veriyor. Cinsiyetimiz, yaşımız, fiziksel

⁵ SLOVIC, Paul, *The Perception of Risk*, Earthscan, Londra, 2002, s.35-50.

özelliklerimiz, kişilik yapımız, geçmişimiz, toplumsal arka planımız, eğitimimiz, mesleğimiz ya da bir konudaki bilgi düzeyimiz gibi, bileşimleriyle bizi "eşsiz" yapan tüm unsurlar; dünyayı algılayışımız, yargılarımız ve dolayısıyla karar alışımızda "sapmalara" yol açıyor. Her birimiz, aynı risklere, aynı derecede önem atfetmiyoruz. "Klasik" olarak nitelendirebileceğimiz örnekler: Kalp krizi riski, 15 yaşında bir genci mi, 51 yaşındaki bir erişkini mi daha çok tedirgin eder? Karanlık ve ıssız bir sokak, bir kadında mı, yoksa bir erkekte mi daha büyük korku yaratır? Uçağın havada yakalandığı türbülans, pilotu mu yoksa yolcuyu mu daha çok endişelendirir? Bu soruların cevapları çok açıkmiş gibi görünüyor ama unutmayalım ki bunlar çok yalın senaryolar, üstelik de tek bir değişkeni dikkate alıyoruz (yaş, cinsiyet, meslek vb.) Başka değişkenler katmış olsaydık, yanıtlar değişebilirdi: Doğuştan kalp rahatsızlığı olan 15 yaşında bir gençten; çantasında ateşli silah taşıyan bir kadından; psikolojik dengesini yitirmiş bir pilottan söz ettiğimizi varsayalım...

Bunlardan yola çıkarak, riskler karşısında tümüyle yetersiz olduğumuz sonucuna varmamız abartılı olur, ama biyolojik özelliklerimizin ve kendi öznelliğimizin, düşünürken ve karar alırken bizi başka konularda olabileceği gibi riskler konusunda da sınırladığı açık. Eh, zaten biz de her zaman her konuda en doğru kararı veremediğimizi kabul ediyoruz. Ancak riskleri nasıl algıladığımız, ne kadar riski kabul edilebilir bulduğumuz, özellikle de yeterli bilgiye sahip olmadığımız durumlarda riskli seçimleri nasıl yaptığımız yalnızca bizi değil, çevremizdekileri ve bazı durumlarda bütün toplumu etkileyebilir. Buraya kadar konunun bireysel boyutu üzerinde durduk, oysa bir de toplumsal boyutu var. Bu gerçek, özellikle kitleleri ilgilendirecek kararlar almak zorunda olan siyasi ve idari sorumlularca iyi bilinir. Üstelik "afet yönetimi", "kamu sağlığı", "yeni teknolojilerin uygulanması" gibi konularda, karar alıcıların kendi özelliklerinden sıyrılmamanın yanı sıra, bir de belirsizlikle (İng. uncertainty) mücadele etmeleri gerekir.

Bu duruma örnek olarak kendimizi karar vericilerin yerine koymaya çalışalım. Örneğin, meydana gelme olasılığı çok düşük, ancak vereceği zarar çok büyük olan bir felakete karşı önlem alır mıydınız? Olası can ve mal kaybını göze alarak elinizdeki sınırlı fonları size daha acil görünen bir toplumsal ihtiyacın karşılanmasına ayırır mıydınız? İnsan sağlığı üzerindeki etkileri, bizden sonra gelecek iki kuşak üzerinde yapılacak araştırmalar tamamlanmadan tam olarak anlayamayacak, ne var ki şu anda önemli bir hastalığa çare olduğu saptanan bir ilacın kullanımına izin verir miydiniz? Şu ana kadar yalnızca küçük yapılarda denenmiş, fakat teknik özelliklerinin üstünlüğü ve düşük maliyetiyle mucize olarak gösterilen yeni bir inşaat malzemesinin, örneğin baraj gibi kritik bir kamu tesisinin yapımında kullanılması konusunda seçim size bırakılsa, nasıl karar alırdınız?

Yeni bir kimyasalın sanayide ya da tıpta kullanımı örneğinde olduğu gibi, olası risklerin saptanmasının uzun ve ayrıntılı araştırmalar gerektiği durumlar var. Bir de, değişken sayısının ve toplanacak veri miktarının kapasitemizi kat kat aştığı durumlar olabileceğini de hatırlamak gerek. Ne zaman nerede deprem olacağı, ya da bir kasırganın hangi yolu izleyeceğini öngöremiyoruz. Bu olayları denetim altında yeniden üretip gözlemlemek şansızımız olmadığı gibi, geçmiş olaylardan toplayabildiğimiz veriler, gelecekte meydana gelecek olanlara dair ancak kaba fikirler veriyor. Bu nedenle çoğu zaman düşünüldüğünün aksine, uzmanlar bu gibi riskli kararlar almakta sorumlulara her zaman yardımcı olamayabilirler. Ne yazık ki yeterli veri yoksa "danışman" karar vericiye yardımcı olacak analizi gerçekleştiremeyecektir.

Büyük bir kasırganın yolu üzerinde bulunan bir kentin sorumluluğunuzda olduğunu varsayın. Kasırğa yön değiştirmezse 12 saat kadar sonra kentinize ulaşacak. Afet yönetimi biriminizin hesaplarına göre, şehri tahliye etmek konusunda karar vermek için 1 saat zamanınız var. Ne yapardınız? Bir milyon nüfus-

lu küçük bir kenti boşaltmanın bile birçok riski olduğunu biliyorsunuz. Ulaşım kazaları, sağlık sorunları olanları nakletmenin riskleri bir yana, yağma ve benzeri güvenlik sorunları yaşayabilir, hatta panik doğarsa kitlesel hareketlerle bile karşılaşabilirsiniz. Öte yandan, kasırganın önünüzdeki 12 saatte yön değiştirerek (belki de son anda!) kentinizi 50 km farkla ıskalayacak olması olasılığı da mevcut. Uzmanlar size kasırganın yolu hakkında net bilgi veremiyorlar. Saymanınız boşa gidecek bir tahliyenin maliyetini hesaplayarak raporunu masanıza bırakıyor. İtfaiyenizin şefi de olası insan kaybı tahminlerini... Buna bir de risk algısının toplumsal boyutunu ekleyelim: Kentiniz şu ana kadar pek az kasırğa geçirmiş, onlarda da büyük bir hasara uğramamış, dolayısıyla kent halkını riskin büyüklüğü konusunda ikna etmek çok zor. Ancak sizin açınızdan konunun bir de kişisel yanı var (haydi senaryoyu biraz daha dramatik yapalım), çocukken tüm ailenizi benzer bir kasırğa sırasında yetkililer tahliye kararı almayı reddettikleri için kaybetmişsiniz!

Yukarıdaki senaryo gözünüze çok mu abartılı göründü, bilemiyoruz. Ancak gerçek şu ki, dünyamızda sık sık bu tür kararlar benzer şartlar altında alınıyor. Daha küçük ölçekte bizler de kendimiz ve yakınlarımız için risk içeren kararlar verirken benzer sıkıntılar yaşayabiliyoruz. Her gün, her an, bazen bir saniyede alınan milyarlarca karar, bütün toplumu etkiliyor. Risklerle ilişkimiz daha uzun süre için değişeceği de benzemiyor.

Her şeye rağmen, bu duruma çok da olumsuz bakmayalım. Karşımıza çıkan bütün riskleri, nesnel gerçeklikleri ile görebilseydik kuşkusuz insanlık olarak birçok zarardan korunurduk. Diğer yandan, riskleri gerçekte olduklarından daha önemli ya da önemsiz görmemize yol açan öznelliğimizin ilerlememizde de payı olmuş olabilir. Aramızda şu ya da bu nedenle riske atılan kişiler olmasaydı, şu an birçok alanda bulunduğumuz noktaya ulaşamamış olabilirdik. Coğrafi keşiflerden demiryolunun gelişimine kadar insanlık tarihinden binlerce örnek vermemiz mümkün... Belki de tüm eksikliklerine rağmen, insanın karar mekanizmasının bu şekilde çalışması kendi yararınadır.

KAYNAKÇA

BARTON, Bob, **Safety, Risk and Adventure in Outdoor Activities**, Paul Chapman Publishing, Londra, 2007.

FUREDI, Frank, **Culture of Fear: Risk Taking and The Morality of Low Expectation**, Continuum, Londra, 2002.

SLOVIC, Paul, **The Perception of Risk**, Earthscan, Londra, 2002.

İnternet Sayfaları

http://en.wikipedia.org/wiki/Philippe_Petit (son erişim tarihi 26.10.2013)

<http://www.theguardian.com/theobserver/2003/jan/19/features.magazine57> (son erişim tarihi 26.10.2013)

<http://www.pbs.org/wgbh/americanexperience/features/biography/newyork-tightrope/> (son erişim tarihi 26.10.2013)